

KÜTÜPHANELERDE SAĞLAMA İŞLEMLERİNİN OTOMASYONU

Arş. Gör. Bülent YILMAZ (*)

GİRİŞ

Kütüphaneler, üretim sürecinde önemi giderek artan ve dünyanın herhangi bir yerinde üretilen "bilgi"yi elde eden, düzenleyen ve en uygun zaman ve ortamda çeşitli yöntemlerle kullanıcılarına sunan toplumsal kurumlardır.

Kütüphanelerin bu işlevlerini yerine getirebilmek için oluşturduğu organizasyonun önemli bir parçasını "sağlama işlemleri" oluşturmaktadır. Sağlama işlemleri, kısaca, kütüphanede hizmete sunulacak bilgi kaynaklarının seçim ve satınalma ile ilgili işlemlerdir.

Otomasyon diğer alanları olduğu gibi kütüphanecilik alanını da kısa sürede etkisi altına almış, kütüphanelerin bütün işlevlerinde bilgisayar kullanılmaya başlanmıştır. Beraberinde birtakım sorunları getirmesine karşın, kütüphaneler için yeni olanaklar sağlayan otomasyon, bilginin çok kısa bir sürede ve kullanıcılarının istediği içerikte hizmete sunulmasının koşullarını yaratmaya başlamıştır. Bu da, özellikle bilim dünyası için oldukça önemli bir gelişmedir.

Kütüphane işlemlerinin ilk basamağını oluşturan sağlama işlemlerinin en az emekle ve en kısa zamanda yapılması, iş akışı ve hizmet açısından büyük önem taşımaktadır.

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümünde Araştırma Görevlisi.

Bu çalışmada, kütüphanelerdeki sağlama işlemlerinin otomasyonuna kuramsal bir giriş yapılmaya çalışılacaktır.

1. TARİHÇE

Kütüphane otomasyonu çalışmalarının ilk alanlarından birisi olan sağlama işlemlerinin, bilgisayara dayalı olarak gerçekleştirilmeleri 1960'lı yıllara kadar uzanır. Bu tarihsel gelişimi çeşitli boyutları ile incelemek olanaklıdır.

İlk boyut, sağlama işlemlerindeki otomasyon çalışmalarının modüler sistemlerden, bütünleşik sistemlere doğru gösterdiği gelişimdir. "1960'lı yıllarda belirli amaçlara yönelik, başka bir deyişle kütüphane sistemini oluşturan alt sistemlerin birbirlerinden ayrı olarak ele alınarak otomatikleştirildiği görülür."¹ Ancak günümüzde artık, bütünleşik sistemler tercih edilmektedir.

Tarihsel gelişimin ikinci boyutu, toptan işlemli bilgisayar sisteminden, gerçek zamanlı bilgisayar sistemine doğru evrilme özelliğidir. Başlangıçta "sağlama sistemlerinin büyük çoğunluğu toptan işlemliydi."² 1970'li yıllardan itibaren gerçek zamanlı sistemlerin egemen olmaya başladığı görülmektedir.

Sağlama işlemlerinin otomasyonunda bir başka tarihsel gelişim boyutu da, sistemin sağlanma biçimine göre gösterdiği gelişimdir. "1960'lı yıllarda... çoğu kütüphaneci, kendi programlarını kendileri geliştirdi. Bu programlar, kütüphanenin bağlı olduğu ana kuruluşların bilgisayarlarında toptan işlem yoluyla çalıştırıldı."³ Bir başka deyişle burada sözü edilen seçenek, kütüphane için, "büyük bellekli bir bilgisayar elde etmek ve yerel olarak bir sistem geliştirmektir."⁴ İkinci bir seçenek, "bir yazılım paketi satın almaya çalışmaktır."⁵

1970'li yıllarda sağlama sistemlerinin yerel olarak geliştirildiği görülmektedir. "Ancak aynı yıllarda kütüphane otomasyonu alanında ticari hizmetler vermek üzere çeşitli firmaların kurulması sonucu hazır (anahtar teslim) sistemler üretilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. (ABD'de CLSI.) Yine aynı yıllarda ortaklaşa (Kooperatif) sistemlerin oluşturulup, geliştirilmeye başlandığını görüyoruz. OCLC, BLCMP SWALCAP

bunlara örnektir.⁶ Sağlama işlemleri için ilk "satıcı sistemi, toptan işlemli yazılım sağlayan ve Baker - Taylor'un BATAB diye adlandırılan yerel ve büyük bellekli bir bilgisayar tarafından işletilen sistemdi."⁷

1970'li yıllardan itibaren gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz: .

"Cheshire Şehir Kütüphanesi 1971 yılında çevrimiçi sağlama ve kataloglama sistemi ile tanışan ilk halk kütüphanesiydi."⁸ 1972'de " o zamana kadar bilinmeyen bir şirket olan CLSI mini-bilgisayara dayalı bir çevrim - içi sağlama sistemi, geliştirmiştir... 1977'de ilk çevrim içi sipariş sistemi olan Brodart'ın IROS sistemi ortaya çıkmış... İlk çevrim - içi sağlama sistemi sağlayan bilgi ağı 1978'deki WLN'dir... OCLC, BALLOTS/RLIN ve UTLAS 1980'lerin başında tam anlamıyla gelişen sistemlerdir." ¹⁰ Ayrıca, "1980'lerde başta kooperatifler ve kitap satıcıları olmak üzere sağlama işlemleri için birçok sistem geliştirildi... Belli başlı kitap satıcısı şirketler sağlama işlemleri için anahtar teslim sistemler geliştirmişlerdir. (Örneğin; Blackwells'in Bookline, Menzies'in Libtel adlı sistemleri.)" ¹¹

Günümüzde kitap satıcıları MARC'a dayalı bibliyografik tutanaklara sahiptir. (Blackwell, Faxon). Kütüphaneler sağlama işlemlerinin çeşitli fonksiyonları için bu geniş veri tabanlarını çevrim-içi olarak kullanabilmektedirler.

Kısaca özetlersek;

Toptan İşlemli Sistemler --> Gerçek Zamanlı Sistemler

Çevrim - içi sistemler.

Modüler Sistemler -----> Bütünleşik Sistemler.

Yerel Sistemler -----> Anahtar Teslim Sistemler

Kooperatif Sistemler.

Kitap Satıcılarının Veri Tabanına

Çevrim - içi Erişimli Sistemler.

2. OTOMATİK BİR SAĞLAMA SİSTEMİNİN YAPISI

Günümüzde kütüphanelerde ekonomik unsurun çok önemli olması nedeniyle, sağlama kütüphanecisinin sadece derme

geliştirme bilgisine sahip olması yeterli olmamakta, bunun yanısıra sağlam bir bütçe/fon/ harcama bilgisine de hakim olması gerekmektedir. Sağlama kütüphanecisine bu olanağı sağlayacak otomatik bir sağlama sisteminde bulunması gereken özellikler şunlardır:

1. İstenen bir eserin bibliyografik bilgisini doğrulama.
2. Eserin halen siparişte veya işlemde olmadığını doğrulama.
3. Fiyatını ve piyasada var olduğunu doğrulama.
4. Sipariş fişlerini hazırlama.
5. Doğru miktarda parayı yükleme.
6. Gecikmiş veya gelmemiş siparişlere ait istekleri yapma.
7. Siparişte / işlemde kütüğünü tutma ve güncleme.
8. Siparişlerin teslimini kaydetme ve siparişin tamamlanıp, tamamlanmadığını kontrol etme.
9. Siparişler için ödeme emri formları hazırlama.
10. Bölüm için gerekli mali ve istatistikî raporları hazırlama."¹²

Bu özelliklerin yanısıra, sistemin şu fonksiyonları yerine getirmesi de beklenir:

1. Çeşitli erişim noktalarında (yazar adı, kitap adı, ISBN, yayın yılı) yararlanarak kütüphanenin kendi kütüğünü tarama...
2. Birden fazla kopyenin siparişi gerektiğinde, yetkili personele bu tür bir olanak sağlanması.
3. Kitap satıcılarıyla ilgili bilgileri tarama olanağı...
4. Belli başlı kitapçuların tüm kitaplarla ilgili yayımladıkları notlara erişerek bir kitabın basımının tükenmiş olup olmadığını, henüz yayımlanıp, yayımlanmadığının saptanması.
5. Yetkili personele kitap satıcılarına çevrim - içi olarak sipariş verebilme olanağı."¹³ Ayrıca bunlara " sipariş veren kullanıcıları siparişe ilgili gelişmeler konusunda bilgilendirme." ¹⁴ işlevini de ekleyebiliriz.

3. SAĞLAMA İŞLEMLERİNİN OTOMASYONUNDA DİKKAT EDİLECEK NOKTALAR

Sağlama işlemlerinin bilgisayara dayalı olarak gerçekleştirilmesinin sağlanması dikkatli ve titiz davranmayı gerektirmektedir. Biermen ve Nelson¹⁵ konuya özetle şöyle yaklaşmaktadır.

1. Sağlama işlemlerinin otomasyonu planı dikkatli bir biçimde yapılmalı.

a. Kütüphanenin bu konudaki gereksinim ve öncelikleri belirlenmelidir.

b. Yapılacak planın uzun vadeli olması gerekmektedir.

c. Planlama işlemine personel ile ilgili bölüm de katılmalıdır.

d. Sistemin olabildiğince basit kurulması göz önüne alınmalıdır.

2. Bu aşama, kütüphanelerle bilgi alışverişinde bulunduğu aşamadır. Bu aşamada hangi sistemin kütüphanenin gereksinimlerine uygun olduğu belirlenmelidir. Olabildiğince çok sistem görülmelidir. Sistem satıcılarının anlattıkları kuşkuyla dinlenmelidir. Sözü görüşme, yazılı görüşmeye tercih edilmelidir. Düşünülen programlar için "sor, oku; oku, sor." yöntemi izlenmelidir. Bu aşamada kaçınılması gereken bir nokta da, incelenen sistemin çeşitli işleri yapabileceğini "tahmin etmek"tir.

Donanım ve yazılımın birlikte araştırılması, yazılımın donanıma uygun olması zorunluluğu, dikkat edilecek bir başka noktadır. Yeni sistemin örnek bir veri tabanında test edilmesi, otomasyonu düşünülen işlemleri gerçekleştirebilecek, ayrıca işlemlerin geriye dönüşü otomasyonuna olanak sağlayacak bellek ve koşullarda olduğundan emin olmak gerekir.

Bütün bu aşamalar boyunca, küçük bir firmanın, küçük bir kütüphanenin işine gelebileceği düşüncesi büyük bir yanlış olacaktır.

4. OTOMATİK SAĞLAMA SİSTEMLERİ

Kurulma yöntemlerine göre otomatik sağlama sistemleri genellikle 4'e ayrılır. Bunlar;

1. Yerel olarak geliştirilen sistemler.
2. Anahtar teslim sistemler. (Hazır sistemler.)
3. Ortaklaşa sistemler. (Kooperatif sistemler.)
4. Kitap satıcılarının sistemleri.

Buradaki sistemleri avantaj ve dezavantajları ile açıklayacak olursak;

1. Yerel olarak geliştirilen sistemler : Geleneksel sistemler olarak da adlandırılan bu sistemlerde, kütüphane hazır bir sağlama sistemi almak yerine, bu sistemi kendisi geliştirir. Başlangıçta büyük bellekli bilgisayarlarla kurulan bu sistemlerde günümüzdeki eğilim, mikrobilgisayarların kullanılması yönündedir. Yazılım kütüphanenin sahip olduğu ya da bağlı bulunduğu kuruluşun bilgisayar merkezindeki bilgisayarlar üzerinde geliştirilip, işletilebilir. Yerel sistemler için genelde şu seçenekler bulunmaktadır:

- a. Bir bilgisayar ağına bağlanma yaklaşımı.
- b. Paket alt sistem yaklaşımı.
- c. Aracının sağladığı sistemler.

Bu sistem, kütüphanenin istek ve gereksinimlerine tam anlamıyla uygun olma avantajına karşın, sistemin uygulanmasının uzun zaman alması, pahalı ve zor oluşu, dezavantajları oluşturmaktadır.

Günümüzde genel düşünce, "daha önceden başkalarının geliştirdiği sistemler dururken aynı şeyler için çaba harcamanın ve masraf yapmanın gereksiz olduğudur." 16

Yerel sistemler geliştirme eğilimi günümüzde giderek azalmaktadır.

2. Anahtar teslim (hazır) sistemler:

Günümüzde otomatik sağlama sistemi kurmada en yaygın yöntemlerden birisi niteliğindedir. Hazır sağlama sistemi; bir kurum ya da şirket tarafından programlanmış, düzenlenmiş, denenmiş, kurulmaya, işletilmeye hazır satışa sunulmuş bir sistemdir.

Eğer sistem bütünlük bir sistem ise, sağlama modülü de bulunmaktadır. Eğer modüler bir sistem isteniyorsa, piyasada anahtar teslim sistemlerin bu modülü içerenleri de bulunmaktadır. Yani hem bütünlük sistem içinde, hem de bağımsız olarak sağlama işlemlerinin otomasyonunu sağlayacak anahtar teslim sistemler bulunmaktadır. Anahtar teslim sistemde, firma hem yazılımı, hem de donanımı sağlar, sistemi kurar ve sistemin işletimi ve bakımı konusunda personeli eğitir, sürekli bakımını, yazılım ve donanımının desteklenmesini sağlar. Bazı satıcılar yalnızca yazılım satarlar. (Data Phase ve CLSI gibi).

Anahtar teslim sistem satan çeşitli firmalar vardır. Bunların bazıları doğrudan bilgisayar firmaları olup, her konuda anahtar teslim sistem satarlar. Bir bölümü, herhangi bir kütüphane tarafından geliştirilen sistemlerin satılmasına aracılık eder. (CALM gibi). Son yıllarda ise belli başlı kitap satıcılarının sağlama işlemleri için anahtar teslim sistemler geliştirdikleri görülmektedir (Blackwell's Bookline, Menzies - Libtel, Baker - Taylor LIBRIS II, Bata SYSTEM gibi.)

Piyasada oldukça yaygın olarak kullanılma eğilimi gösteren anahtar teslim sistemleri, kısa zamanda kurulabilme, sistemin işletiminden satıcının sorumlu olması ve uzun vadede ucuz olma avantajlarına sahiptir. Ancak, kütüphane tarafından istenmeyecek bazı özelliklere sahip olma ve esnek olmama gibi dezavantajları bulunmaktadır.

3. Ortaklaşa (Kooperatif) sistemler:

Ortaklaşa sistemler, bilgi ağı aracılığıyla, birden fazla kütüphanenin ortak bir sistem oluşturması anlamına gelmektedir.

"Ortaklaşa bir sistemde, bir kütüphane, bir şirket veya bir kurum tarafından bir sistem geliştirilmiş ve sağlanmış olabilir. Daha sonra veri iletişim ağı (data communication network) aracılığıyla başka kütüphanelerin kullanımı teklif edilir... Doğal olarak, kütüphanenin bilgisayar sistemine bağlanması için bir veya daha fazla bilgisayar terminaline sahip olması yeterlidir. Sistemi kullanmanın ücreti doğrudan üyelik ve / veya sağlama ve kullanma fiyatı olabilir." 17

Bibliyografik hizmet kurumları (bibliographical utility) nın da içinde değerlendirildiği bu sistemlerin günümüzde oldukça yaygın bir kullanımı görülmektedir. Bu sistemlere ilişkin örneklerden bazıları ise; OCLC, WLN, RLIN, BLCMP, UTLAS'tır.

Kütüphanelerdeki sağlama işlemleri büyük bir bibliyografik veri tabanı ile geniş bir arama kapasitesine gereksinim duyar. Bu sistemler kütüphanelere bu konuda büyük olanaklar sunar. Örneğin; RLIN 35 milyon bibliyografik kayda sahiptir.¹⁸ Geniş bir bibliyografik veri tabanı, bibliyografik doğrulama ve herhangi bir konuda varolan yayınların bilgilerine ulaşabilme açısından kütüphane için oldukça önemlidir. Ortaklaşa sistemler, sağlama işlemlerlerinin bütün unsurları ile (sipariş hazırlamadan - fatura işlemlerine kadar) bilgisayara dayalı olarak gerçekleştirilmesine olanak sağlanmaktadır.

Son yıllardaki önemli bir gelişme de, kitap satıcılarının da bu sistemlerle anlaşmaları ve böylece üye kütüphanelerin bu ağ aracılığı ile kitap satıcılarına ulaşmalarına, işlemlerini çevrim - içi gerçekleştirmelerine olanak sağlanmış olmasıdır. Kütüphaneler bu sistem sayesinde kitap satıcılarıyla olan işlemlerini çevrim-içi olarak yapabilmektedirler. UTLAS'ta olduğu gibi, siparişleri elektronik olarak yapabilme olanağı da bulunmaktadır.

BLCMP'nin sağladığı bir olanak ise, kütüphanenin sipariş etmek istediği bir yayına ait bibliyografik kaydı, bu veri tabanında bulamadığı durumda, sipariş eide mevcut bilgi ile yapabilmesidir. Ayrıca, BLCMP'nin katalog standartlarına uymak zorunda değildir. Özel tip siparişlerin yapılması için otomatik izleme ve iptal sistemi vardır. BLCMP'nin sağladığı sistemle, istenirse satıcı ve konuya göre de harcamalar analizi yapılabilir.¹⁹

Ortaklaşa sistemlerin bir takım dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar;

1. Kütüphane, sağlama fonksiyonları üzerindeki denetimini yitirebilir.
2. Yerel bir sistem daha ucuz olabilir.
3. Bazı bilgi ağları, sağlama sistemine sahip olmayabilir.

4. Kütüphane, satıcısının indiriminden yararlanamayabilir.²⁰

Dezavantajlarına karşın, ortaklaşa sistemler, sağlama işlemlerinin otomasyonunda oldukça çekicidirler.

4. Kitap Satıcılarının Sistemleri :

Sağlama işlemlerinin otomasyonunda kitap satıcılarının gerek kendi işlemleri için, gerekse kütüphanelerin sağlama işlemleri için geliştirdikleri anahtar teslim sistemler, günümüzde, kullanıma eğilimi artan bir yöntemdir. "Birçok kitap satıcısı, kütüphanelere, kendi veri tabanlarına erişim olanağı sağlamaktadır. 1970'lerde kendi işlemleri için bilgisayar kullanmaya başlayan kitap satıcılarının birçoğu, günümüzde MARC'a dayalı biliyografik tutanaklara sahiptir. (Örneğin; Blackwells, Faxon) Böylesine geniş veri tabanları oluşturan bu tür örgütler, kütüphanecilere de bir yayının bibliyografik bilgisini kontrol etme, stokta olup olmadığını belirleme, fiyat bilgisi ve doğrudan ısmarlayabilme olanağı sağlamaktadır. Belli başlı kitap satıcısı şirketler, sağlama işlemleri için anahtar teslim sistemler geliştirmişlerdir. (Örneğin; Blackwells'in BOOKLINE, Menzies'in LIBTEL)²¹ Bowker'ın "Bowker Acquisition System" (BAS), Baker-Taylor'un LIBRIS-II BATA - SYSTEM, Bata - Phone benzer sistemlerdir.

5. SAĞLAMA İŞLEMLERİNİN OTOMASYONUNDA GÜNCEL GELİŞMELER

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız sistemlerin herbirine ilişkin güncel gelişmeler görülmektedir. Ortaklaşa sistemlerden OCLC, sağlama alt sistemi aracılığıyla kitap satıcısına çevrim - içi sipariş de dahil tüm sağlama işlemlerinin otomatikleştirilmesi olanağı sağlar. RLIN-II benzer olanakları sunar. RLIN sisteminin farkı; "kütüphanenin sağlama sisteminde sadece sipariş ettiği eserlere ait değil, satın alınması düşünülmüş veya reddedilmiş eserlere ait bir listeyi de tutabilmesidir." ²² Bu sistemlerin veri tabanlarına erişmek son derece kolaydır. (ISBN, LCCN, ISSN, eser adı, yazar, konu, seri, tüzel başlık, anahtar kelime vb.) UTLAS sisteminin farkı ise, birçok siparişin elektronik yolla yapılabilmesidir. Bowker'ın BAS'da, kütüphanenin satıcıya en basit şekliyle, sadece firmanın

